

AJER
AKADEMIC JOURNAL OF
EDUCATIONAL RESEARCH

ISSUE 2

**AKADEMIC JOURNAL
OF EDUCATIONAL RESEARCH (AJER)
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL**

MARCH 2024

WWW.AJERUZ.COM

ZAMONAVIY TA'LIMNING RIVOJLANISHIDA PARADIGMAL YO'NALISHLAR

Jamshid Hakimov

Toshkent davlat texnika universiteti,
“Energiya mashinasozligi va professional ta’lim” kafedrası professorı

Annotatsiya. *Ushbu maqolada pedagogik ta’limning yetakchi paradigmaları tahlil etilgan. Murakkab ijtimoiy tizim orqali asosiy ta’lim paradigmalar klassifikatsiyasi - ta’limni kompleks tahlil etish tamoyiliga asoslangan integrativ yondashuv keltirilgan.*

Tayanch soʻzlar: *jamiyat, rivojlanish, Boloniya jarayoni, falsafiy asoslar, yondashuv, paradigma, ta’lim paradigmaları, ilmiy tasavvurlar tizimi, zamonaviy pedagogika, ta’lim, fan ijtimoiy-madaniy muhit.*

Аннотация. *В этой статье проанализированы ведущие парадигмы педагогического образования. Приведена классификация основных образовательных парадигм с сложной социальной системой - интегративный подход, основанный на принципе комплексного анализа образования.*

Ключевые слова: *общества, развитие, Болонский процесс, философские основы, подход, парадигма, парадигмы образования, система научных представлений, современная педагогика, образование, наука, социокультурная среда.*

Annotation. *This article analyzes the leading paradigms of teacher education. The classification of the main educational paradigms with a complex social system is presented - an integrative approach based on the principle of an integrated analysis of education.*

Key words: *societies, development, the Bologna process, philosophical foundations, approach, paradigm, educational paradigms, system of scientific ideas, modern pedagogy, education, science, sociocultural environment.*

Mamlakatimiz ta’lim tizimining jahon ta’lim tizimi bilan integrallashuvi, Boloniya jarayoni va u bilan bogʻliq umidlar va oʻzgarishlar, ta’limning avvalgi modelining eskirganligi uni isloh qilish bilan uzviy bogʻliq. Bu voqealarning barchasi ta’lim nazariyasi va amaliyoti sohasidagi turli yangiliklar bilan birgalikda sodir boʻlmoqda. Bu esa oʻz navbatida, zamonaviy ta’lim muammolari va vazifalarini hal qilishda qoʻllanilyotgan turli metodologik qurilmalarning koʻp hollarda bir-biriga zid boʻlgan chuqur falsafiy asoslarini umumiy tahlil qilish va bir-biriga taqqoslash zarurligini keltirib chiqaradi.

Ta’lim paradigmasining almashinishi ta’limdagi yondashuvning ham oʻzgarishini anglatadi, bunda shaxsning uzviy rivojlanishi, ijtimoiy sheriklik, sub’ekt-sub’ekt oʻzaro ta’sir, talabalarning faol hayotiy pozitsiyasi, individual-shaxsiy yoʻnalishi,

shaxsda bag‘rikenglik sifatlarining shakllanishi, ijtimoiy munosabatlarning uyg‘unlashishi, ta‘limni insonparvarlashtirish, qadriyatiy-ma‘noviy yo‘nalish, faoliyat yondashuvi va boshqalar asosiy o‘zgarimas (invariant) belgilar sifatida namoyon bo‘ladi. Asosiy tushunchalar ma‘nolarining kasbiy yo‘nalganligi ta‘limda shaxsga yo‘naltirilgan tashkil etuvchini ishlab chiqishni tasavvur qilish, pedagogik jarayonni loyihalashda ustuvorlikni belgilash va nimalarga ko‘proq e‘tibor berish kerakligini aniqlash imkonini beradigan kategoriyalarning o‘zaro bog‘liqligi asoslarini izlashni talab qiladi.

“Ta‘limning hozirgi zamon paradigmasi, – deb yozadi o‘zining “Ta‘lim inqilobi” nomli maqolasida I.M.Ilyinskiy, – jamiyat va fan rivojlanishining asosan mexanik (chiziqli, oldindan belgilangan) xarakterini ifodalaydi, joriy etadi, o‘quv jarayonini optimallashtirish, jadallashtirish, unifikatsiya qilish, o‘quv reja va dasturlarini turlarga ajratish va standartlashtirish tamoyillari asosida quriladi, eng birinchi navbatda, iqtisodiyot ehtiyojlariga, insonning texnokratik va texnologik ongini rivojlantirishga qaratiladi [I.M.Ilyinskiy, Obrazovatel'naya revolyutsiya (Tekst) / I.M. Ilyinskiy. – M., 2002. – S.146.].

Zamonaviy ta‘lim paradigmasini ta‘lim tizimiining mohiyati va asoslarini belgilab beruvchi, pedagogika fani va jamoatchilik ongida ustuvorlik kasb etgan va qonun hujjatlarida davlatning ta‘lim sohasidagi siyosati tamoyillari sifatida mustahkamlangan asosiy qoidalar sifatida izohlab, ulardan ayrimlarini quyida keltirib o‘tamiz:

– ta‘limning insonparvarlik xarakteri, umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligi, inson hayoti va salomatligi, shaxsning erkin rivojlanishi, inson huquq va erkinliklarini hurmat qilish;

– ta‘lim tizimining ta‘lim oluvchilarning rivojlanishi darajasi va o‘ziga xos xususiyatlariga hamda tayyorgarligi darajasiga mosligi (O‘zbekiston Respublikasi oliy tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasiga muvofiq ta‘lim jarayonini individuallashtirish orqali shaxsning qiziqish va qobiliyatlarini hisobga oladigan turli ta‘lim dasturlarini joriy etish);

– ta‘limni boshqarishning demokratik, davlat-jamoatchilik xarakteri.

Zamonaviy pedagogikada “paradigma” atamasi ta‘limning konseptual modeli sifatida qo‘llaniladi. Ta‘limning juda ko‘plab paradigmalari va ularga nisbatan turlicha yondashuvlar mavjud bo‘lib, maktab pedagogikasi zamonaviy ta‘limning to‘rtta yetakchi paradigmasi qayd etiladi: kognitiv, shaxsga yo‘naltirilgan, funksional, madaniy.

Pedagogik paradigma – bu pedagogika fani rivojlanishining turli bosqichlarida ilmiy-pedagogik jamoatchilik tomonidan qabul qilingan nazariy, metodologik va boshqa qoidalar yig‘indisi bo‘lib, ulardan pedagogik muammolarni hal etishda yo‘riqnoma va qo‘llanma sifatida foydalaniladi.

Oliy pedagogik ta‘limda eng keng tarqalgan ta‘lim paradigmalari qo‘yidagilar hisoblanadi: bilishga yo‘naltirilgan, bixevioristik, fenomenologik, texnokratik, gumanitar, “kashfiyotlar” asosida o‘qitish, ezoterik, kompetentlik paradigmalari.

Ushbu ta‘lim paradigmalari ta‘limning eng asosiy maqsadiga bo‘lgan yondashuvlariga, ijtimoiy institutlar tizimida ta‘limning ahamiyati va vazifasini qanday va qay darajada tushunishlariga ko‘ra bir-birlaridan farqlanadi.

“Paradigma” nazariy standartlar, metodologiya, kriteriyalarga tayanuvchi ilmiy faoliyat modeli; tadqiqotchilik masalalarini yechishning nazariy asoslari (ko‘pchilik

tomonidan tan olingan ilmiy yutuqlar; ilmiy tadqiqotga tegishli hodisa (jarayon) tavsifi sifatida fundamental ilmiy kategoriya hisoblanadi.

Hozirgi kunda oliy ta'limning akmeologik, andragogik, pedagogik va kommunikativ kabi asosiy paradigmalari muhim hisoblanadi.

“Akmeologiya” atamasi qadimgi grekcha “*akme*” soʻzidan kelib chiqqan boʻlib, eng yuqori daraja, yuqori degan maʼnolarni anglatib, akmeologiya paradigma asosiy eʼtiborni tarbiya jarayonida shaxsning pedagogik taʼsir vositalari yordamida oʻzining individual ijodiy imkoniyatlarini maksimal darajada ochib berishi va juda yuqori natijalarga erishishiga qaratiladi. Akmeologik yondashuv uchun insonparvar taʼlimning turli sohalarida keng qoʻllaniladigan aniq ifodalangan ijodiy yoʻnalish bilan xarakterlanadi. Bunda taʼlim oluvchilardan oʻzining individualligining maksimal darajada namoyon etish, oʻqituvchidan esa chinakamiga didaktik boʻlish (yaʼni, oʻqitish sanʼatini mukammal darajada egallash) talab qilinadi.

Pedagogik paradigma taʼlim oluvchilarni taʼlim-tarbiya, oʻquv va oʻqitish, rivojlantirishning turli vositalaridan foydalangan holda har tomonlama bilim olishga yoʻnaltirishga qaratilgan. Pedagogik yondashuv barcha toifadagi taʼlim oluvchilarni ishontirish (asosiy) va majburlash usullari bilan taʼlim olishlarida qoʻllaniladi.

Andragogik paradigma ijtimoiy amaliyot sohasidagi ilmiy bilimlar sohasi, shuningdek, uzluksiz taʼlim olish tizimida kattalarni oʻqitish nazariyasi va metodikasidan iborat. Ushbu paradigma quyidagi asosiy tamoyillar asosida joriy etiladi: oʻqitishda taʼlim oluvchining yetakchilik roli; talabaning oʻzining imkoniyatlarini namoyon etishga, mustaqillikka, oʻzini-oʻzi boshqarishga intilish; talabaning hayotiy (ijtimoiy, kasbiy) tajribaga ega boʻlishi; muhim kasbiy muammolarni hal qilish va aniq maqsadlarga erishishga oʻrgatish; taʼlim jarayonida (mustaqil ish rejimida va pedagogik xodim rahbarligida) olgan yangi bilim, koʻnikma va malakalarini amalda qoʻllash; taʼlim faoliyatini fazoviy-vaqtiy, ijtimoiy va kasbiy omillar, shu jumladan, oʻquv jarayoniga hissa qoʻshadigan omillar boʻyicha aniqlash; talaba va oʻqituvchining birgalikdagi faoliyati jarayonida (masalan, psixo-andragogik diagnostika, natijalarni baholash, ularni sozlash jarayonida) treninglar tashkil etish.

Andragogik paradigmda pedagogik xodim – talabalari uchun ekspert, ular bilan birgalikdagi faoliyatning tashkil etuvchisi, maslahatchi, yoʻriqchi, tyutor (ingliz tilida “*tutor*” – oʻqituvchi-maslahatchi maʼnosini anglatadi), shuningdek, bilim, koʻnikma va malakalar manbai hisoblanadi.

Kommunikativ paradigma oʻquv guruhidagi barcha talabalarning taʼlim va tarbiya jarayonida oʻzaro muloqotini taʼminlaydi. Ularning oʻzaro muloqoti natijasida ular birlari bilan oʻquv maʼlumotlari (tasavvur, bilim) almashinuvi sodir boʻladi, ularning koʻnikma va malakalari takomillashadi. Bundan kelib chiqadiki, kommunikativ paradigma guruhlarda oʻtkaziladigan psixologik treninglar, ishbilarmonlik (rolli) oʻyinlarning asosini tashkil qiladi.

Albatta, oʻqituvchi yoki pedagogik xodim nafaqat oliy maʼlumotli, balki muloqotlarda xushmuomala, moslashuvchan, adekvat va nazokatli boʻlishi kerak. Ammo u ham avtoritar faoliyat illatlaridan mutlaqo xoli emas va talabalarning ayrimlari bunday avtoritar oʻqituvchilarga muhtoj. Bundan tashqari, ularning taʼsiri tufayli baʼzi talabalar

rivojlanish va keyinchalik takomillashish borasida yuqori natijalarga erishishlari mumkin.

Paradigmalarni tahlil qilish, amaldagi ta'lim va tarbiyani amalga oshirish shart-shavroitlariga qarab, barcha paradigmalarning afzalliklaridan foydalanadigan pedagogik xodimlar progressiv natijalarga erishishlari mumkin degan xulosaga kelish imkonini beradi.

Oliy ta'limining uzoq rivojlanishi jarayonida paradigmalarning tarixan o'zgaruvchan turlarini alohida ajratib ko'rsatish mumkin. Ularning har biri ma'lum muayyan davrda umumiy bilimlarning ideal "timsoli"ning yetakchilik qilishiga qarab rasmiy tus berilgan.

Oliy ta'lim modellari yetakchi ta'lim paradigmasi va qator turli omillar ta'siri ostida shakllandi.

Oliy ta'limning tarixiy rivojlanishi jarayonida "madaniy-qadriyatiy" paradigmaning joriy etilishi ulug' mutafakkirlar asarlarini tizimli va chuqur o'rganish orqali o'tgan avlod madaniyatining umumbashariy elementlari va qadriyatlarini o'rganishga asoslanadi. Bu olamni har tomonlama bilishga yo'naltirilgan. "Akademik" paradigma universitetda nazariy bilimlar va fundamental fanlarni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishi, universitet bitiruvchilarini yangi bilimlarni izlashga, dunyo va inson harakatlarini fan nuqtai nazaridan tushunish va tushuntirishga tayyorlashga qaratilganligi bilan tavsiflanadi.

"Kasbiy" paradigmaning mohiyati universitet ta'limi mazmunini boyitish va kengaytirishda o'zini namoyon qildi. Fanning faqat dunyoni bilish va tushuntirish usuli sifatidagi qadr-qimmatini o'z-o'zidan pasaygandek bo'ldi. U ishlab chiqaruvchi kuchlari vazifasini ham bajara boshladi, texnologiya va ishlab chiqarishni rivojlantirdi. Natijada universitet nafaqat ilmiy bilimlar doirasini, balki ijtimoiy-madaniy va inson kasbiy faoliyatining eng yuqori namunalarini ham jamlay boshladi va kengaytirdi.

Oliy ta'limning "texnokratik" paradigmasi XX-XXI-asrlarda o'ziga xos dunyoqarash sifatida birinchi o'ringa chiqadi. Uning muhim belgilari quyidagilardan iborat: texnologiya hamda texnologiyaning ilmiy va madaniy qadriyatlardan ustunligi, oliy ta'limning tor pragmatik yo'nalishi va ilmiy bilimlarning rivojlanishi. Mazkur paradigma doirasida universitet ta'limining maqsad va mazmunini belgilashda ishlab chiqarish, iqtisodiyot va biznes, texnologiya va tamaddun vositalarini rivojlantirish manfaatlari ustunlik qiladi. Shu munosabat bilan, XXI asrda universitet ta'limining gumanitar va tabiiy-ilmiy fanlar tarkibiy qismlari sezilarli o'zgarishlarga duch keldi.

Inson shaxsiyati, uning qobiliyatlari va qiziqishlari "gumanistik" paradigmaning asosiy qadriyati hisoblanadi. Universitet sharoitida barcha talabalar universal ta'lim olishlari va kasbiy faoliyat sohasini nafaqat ijtimoiy ahamiyatligiga ko'ra, balki shaxsning o'zini-o'zi rivojlanishini ta'minlaydigan asos sifatida tanlashlari kerak.

Ta'limning an'anaviy yoki klassik modeli – bu madaniyatning umumbashariy elementlarini, bilim va ilm-fan yutuqlarini, inson faoliyatining eng oliy namunalarini va usullarini yosh avlodga yetkazish jarayoni sifatidagi akademik ta'lim tizimidan iborat. Bu model jamiyat, davlat, fan, texnika va madaniyatni yanada rivojlantirish uchun ijodkorlikning namoyon bo'lishiga zamin yaratishi kerak. Klassik modelga asoslangan

ta'limning maqsadlari va mazmuni fan, madaniyat, texnologiya olamida va inson hayotida o'tmish, hozir va kelajakning maqbul muvofiqligini nazarda tutadi.

Davlat va jamiyat – ta'lim hamda kadrlar tayyorlash tizimi faoliyatini tartibga solish va nazorat qilishni amalga oshiruvchi, kadrlar tayyorlash va ularni qabul qilib olishning kafillaridir. Ta'limning milliy modeliga ko'ra, davlat va jamiyat o'z zimmasiga kadrlar tayyorlash ishini tashkil etish, ta'lim jarayonini nazorat qilish hamda tayyorlangan mutaxassislar faoliyatini yo'lga qo'yish kafolatini oladi.

Uzluksiz ta'lim – malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning asosi bo'lib, ta'limning barcha turlarini, davlat ta'lim standartlarini, kadrlar tayyorlash tizimi tuzilmasi va uning faoliyat ko'rsatish muhitini o'z ichiga oladi. Ta'limning muayyan bosqichida biror shaxsda shakllantirilishi lozim bo'lgan bilim, malaka va ko'nikmalar miqdori, tartibi hamda bajarilish jarayoni ayni shu uzluksiz ta'lim tomonidan amalga oshirilishi zarur bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, kadrlar tayyorlash borasida xalqimizga xos milliy xususiyatlar maksimal darajada hisobga olinishi taqozo etiladi. Shuningdek, unda barkamol shaxsni shakllantirish hamda uning aqliy, kasbiy va ma'naviy imkoniyatlarini eng samarali yo'sinda ishga solish yo'llari aniq hisobga olinishi zarur. Zamonaviy ta'limda shaxsda shakllantirilishi zarur bo'lgan kasbiy va ma'naviy sifatlarning uyg'unligiga alohida e'tibor berish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xakimov J.O. Ta'limda axborot texnologiyalari. Darslik. – Toshkent, “Shamsuddinxon Boboxonov” NMIU, 2022. – 274 b.
2. Khimmataliev D.O., Kiyamov N.S., Chudakova V.P., Khashimova M.K., Khakimov J.O., Berdialieva G.A. Modern view of the teacher on independent activity of students. *Journal of positive school psychology*. 2022, Vol. 6, No. 3, Page 1647–1657.
3. Usarov J.E., Eshnaev N.J., Khakimov J.O., Saidova D.I., Inoyatov I.Sh., Shodiev N.S. The social significance of creating a mechanism of psychological study of the children's spirit in crisis families. *NeuroQuantology. An Interdisciplinary Journal of Neuroscience and Quantum Physics*. December 2022. Volume 20, Issue 16, Page 4614-4622.

AKADEMIC JOURNAL OF EDUCATIONAL RESEARCH (AJER)
international scientific journal
2-son

Nashr qilingan sana: 25.03.2024.
Shrift: "Times New Roman".

“ACADEMIC JOURNAL” MCHJ

Manzil: 700096, Toshkent shahri, Chilozor tumani, Bog‘iston ko‘chasi, 116/6.
www.ajeruz.com, info@ajeruz.com, +998950457172